

УДК 327

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛКОНСТРУКТИВІСТСЬКОГО ПІДХОДУ У ДОСЛІДЖЕННІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Наталія Романюк, Юлія Сенюк

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, Україна, 79000, тел. 032-239-46-56,
e-mail: natal_kos@yahoo.com, julie_vbg@mail.ru*

Розкрито сутність та особливості соціалконструктивістського підходу. За допомогою залучення методів абстрагування, аналізу та синтезу, а також порівняльного методу досліджено онтологічні та гносеологічні основи соціалконструктивізму, його форми та місце у політичній науці. З'ясовано, що соціалконструктивістський підхід перебуває на стадії становлення, характеризується внутрішньою різноманітністю, дуалістичною раціоналістичною та рефлексіоністською природою, водночас протиставляється як класичним, так і постмодерністським концепціям. Доведено, що конструктивістські фундаментальні дослідження соціального виміру міждержавної взаємодії ґрунтовно вплинули на розвиток науки про міжнародні відносини.

Ключові слова: теорія міжнародних відносин; соціалконструктивізм; раціоналізм; рефлексіонізм; соціальне конструювання; соціальна ідентичність; міжнародна система; агент.

У науковому пізнанні ХХ ст. значно поширилася критика фундаментальних теоретичних основ епохи Модерну, сформованих на основі декартівської об'єкт-суб'єктної парадигми, з боку представників Постмодерну. Це викликало трансформацію уявлень про загальні наукові категорії.

У 1980-х роках така тенденція торкнулася науки про міжнародні відносини, що спричинило гостру кризу та радикально змінило домінуючий дискурс, який відображав теоретичне протистояння класичних реалістичних, ідеалістичних та матеріалістичних концепцій. На противагу раціоналістичним, з'явилися альтернативні, рефлексивні підходи дослідження, такі як критична теорія, постмодернізм, фемінізм та інші. Постпозитивістські принципи, покладені в основу цих підходів, суперечили позитивістській спрямованості традиційних шкіл та спростовували переконання представників класичних парадигм, згідно з якими міжнародна реальність існує незалежно від індивіда, заперечували можливість відділення суб'єкта від об'єкта дослідження та можливість накопичення «об'єктивних» знань про предмет дослідження. Адже погляд будь-якого дослідника на трактування політичних процесів заздалегідь обумовлений переконаннями тієї соціальної групи, до якої він належить [2, с. 93]. Звідси висновок представників рефлексивних підходів, що традиційні теорії обмежені соціальними та політичними рамками і не можуть бути об'єктивними. Постпозитивісти пропагували плюралізм підходів до генерування знання, зокрема перенесення методів мовознавства у сферу політичного аналізу, заперечували можливість раціоналістичного осмислення людської природи і дій,

наголошуючи на значенні механізмів соціального конструювання [13, с. 261]. Загалом питання, що викликали критику, торкалися: епістемології (верифікації знань), онтології (природи соціальних акторів, історичних формацій та структур), методології та масштабів її застосування, гносеології (раціоналістичної теорії пізнання) та нормативних засад. Все це стало основою обґрунтованого звинувачення представників класичних парадигм у тому, що їхні теорії не здатні дослідити реальні процеси у міжнародному середовищі. У таких умовах виникає особливий підхід, який займає проміжне положення між позитивістами та постпозитивістами – соціалконструктивізм.

У теорії міжнародних відносин, соціалконструктивізм підкреслює соціальний, ідейний, інтерсуб'єктивний характер світової політики [11, с. 51] та зміщує основний акцент дослідження на соціальні відносини у міжнародній системі. У цьому полягає ідеалістичний елемент конструктивізму, який контрастує з матеріалістичною філософією багатьох наук позитивізму [12, с. 164].

Соціалконструктивізм виник у середині 1980-х років завдяки дослідженням американського вченого О. Вендта, який, перебуваючи у рамках позитивістської епістемології, сформував підґрунтя для її розвитку. Термін «конструктивізм» у теорії міжнародних відносин 1989 р. вперше застосував теоретик Н. Онуф у своїй праці «The World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International relations». У середині 1990-х років розпочався бурхливий розвиток соціалконструктивізму, що було зумовлено спробами теоретиків осмислити тогочасні системні перетворення світового порядку і спричинило становлення соціалконструктивізму як цілісної соціальної теорії міжнародної поведінки [9].

Інтелектуальні витоки соціалконструктивізму сягають соціологічного інституціоналізму, теорії міжнародних режимів, школи міжнародного права, критичної теорії, неомарксизму, суміжних теорій, а також соціально-орієнтованих англійської і французької школи міжнародних відносин, отож питання його природи залишається одним з найдискусійніших.

Незважаючи на існуючі гострі дебати між соціалконструктивістами та представниками критичної теорії, Р. Прайс та К. Реус-Сміт вважали, що конструктивізм перейняв у останньої онтологічні, концептуальні та методологічні основи, і його необхідно розглядати, насамперед, як результат її розвитку. Деякі вчені стверджували, що соціалконструктивізм має характерні риси ліберального ідеалізму, а інші, навпаки, вважали його сумішшю реалістського та ліберального підходів. Наприклад, О. Вендт наголошував, що соціалконструктивізм, не володіючи прогностичною та експланаційною функціями, не є теорією міжнародних відносин, а філософією соціальних наук, інструментом аналізу онтології міжнародного життя [15, с. 7]; Дж. С. Баркін вважав, що конструктивізм є лише сукупністю дослідницьких та аналітичних інструментів, а не парадигмою у дослідженні світової політики [8, с. 338]; Е. Адлер стверджував, що головний аргумент соціалконструктивізму торкається природи соціальних наук загалом, висвітлюючи, зокрема, проблему натуралістичної концепції науки, в основі якої лежать спірні філософські і

фізичні теорії, від яких слід відмовлятися, на противагу соціальним. Іншими словами, соціалконструктивізм – це метатеорія, онтологія: набір припущень про людину та світ, що з'явилася, як виклик для наукового раціоналізму, а не домінуючих парадигм у міжнародних відносинах. Отож, на його думку, популярна категоризація конструктивізму та інших постпозитивістських теорій у міжнародних відносинах, як різновиду єдиного рефлексивістського підходу, є помилковою [6, с. 88].

Погляди соціалконструктивістів, з наголосом на важливості процесу соціального конструювання у міжнародних відносинах, соціальних детермінантах політичних дій та природи агентів, ендогенності інтересів, контрастували з аргументами представників класичних теорій, де міжнародна політика є раціональною, а міжнародні структури – матеріалістичною площиною для реалізації егоїстичних, екзогенних інтересів акторів.

У рамках конструктивістського підходу міжнародні відносини розглядають як соціальний конструкт, оскільки актори є творцями соціальної реальності, яка формується залежно від їхніх цінностей, переконань, практик, ідей та матеріальних чинників. Останні не є визначальними, адже матеріальним об'єктам надають різного змісту, залежно від соціального контексту, в якому вони існують [5]. Ідейні ж конструкції набувають вирішального значення. Вони впливають на зовнішньополітичну діяльність агентів, формують їхню соціальну ідентичність, з якої випливають суб'єктивні та об'єктивні інтереси, що, відповідно, визначають стратегію поведінки. Ідентичність постійно змінюється та виробляється через опозиційну логіку «ми–вони» у відносинах із носіями контридентичності. Вона пов'язана з процесом самоусвідомлення, який розвивається крізь призму соціальної взаємодії. Тобто на ідентичність, яка формується всередині держави, впливають інші держави та міжнародна система, що робить її множинною. Вирізняють три виміри ідентичностей. Корпоративна ідентичність формується із сукупності визначених спільних матеріальних та нематеріальних ознак, які вирізняють держави з-поміж інших агентів. Другий вимір – соціальна або колективна ідентичність, яка виникає внаслідок інтеракцій між акторами. Існує і третій вимір ідентичності – іманентна ідентичність, конгломерат політичної системи, державної нації, уявлень про добробут тощо [3, с. 78–79]. Цілі акторів генеруються відповідно до ідентичностей [11, с. 52], реалізуються в процесі взаємодії і можуть змінюватися залежно від впливу внутрішніх та зовнішніх чинників [5, с. 14].

Соціалконструктивісти надають структурі (сукупність інститутів і поглядів, які визнають агенти) та агентам (будь-які суб'єкти, які діють у міжнародному середовищі) однаковий онтологічний статус. У процесі розвитку вони взаємообумовлюють і трансформують одні одних. Тобто, діяльність акторів на міжнародній арені впливає на формування міжнародних норм та інститутів, які, своєю чергою, впливають на природу акторів. Структура виникає як наслідок соціальних взаємодій, формується соціальною практикою та виконує функцію «розподілення ідей». Йдеться про інтерсуб'єктивні та інституціалізовані ідеї [1]. Вони, як частина структури, формують міжнародну культуру (гобсіанську,

локкiанську, кантiанську [15, с. 254]), в якiй розвиваються залежно вiд домiнуючих соцiальних ролей (ворог, суперник, друг [15, с. 259]. Ролi є атрибутом структури системи, а не агентiв, однак змiна структури ролей i, вiдповiдно, культури, впливає на трансформацiю iдентичностi та iнтересiв акторiв [4].

Незважаючи на те, що наведенi вище аспекти є теоретичною основою для соцiалконструктивiзму, його подiляють на окреми рiзновиди, залежно вiд розбiжностей в аналітичних, методологічних, онтологічних та епістемологічних питаннях. Зокрема, на аналітичному рiвнi вирiзняють модернiстський i постмодернiстський соцiалконструктивiзм. Модернiстський конструктивiзм подiляють на системний, конструктивiзм окремих одиниць та цiлісний. Системний соцiалконструктивiзм тягiє до системної теорiї та зосереджується на дослідженні основоположної ролi соцiальної взаємодiї у мiжнародних вiдносинах. Конструктивiзм окремих одиниць вивчає внутрiшньодержавнi соцiальнi та правовi норми, iхнiй вплив на державнi iнтереси, що пояснює варiативнiсть державної iдентичностi та iнтересiв. Представники цiлісного конструктивiзму намагаються подолати дихотомiю мiж зовнiшнiм та внутрiшнiм середовищем, досліджуючи мiжнароднi та державнi процеси i структури [14, с. 199]. Постмодернiстськi конструктивiсти зосереджуються на соцiолiнгвiстичнiй, дискурсивнiй конструкцiї суб'єктiв i об'єктiв у свiтовiй полiтицi, зокрема взаємодiї мови, змiсту та соцiальної влади [13, с. 269].

На онтологічному та епістемологічному рiвнях соцiалконструктивiзм подiляють на конвенцiональний, критичний та постмодернiстський. Конвенцiональний конструктивiзм є найпоширенiшим та схильним до компромiсу з позитивiстами, адже вiн, вiдхиляючи онтологiю рацiоналiзму, продовжує дотримуватися класичної епістемологiї. Критичний конструктивiзм частково переймає досягнення соцiальних наук, однак критикує рацiоналістичну онтологiю та епістемологiю. Конструктивiсти–постмодернiсти заперечують будь-яку рацiоналістичну концептуалiзацiю [1].

Щодо питань методологiї, конструктивiзм подiляють на чотири групи. Представники першої групи використовують традицiйнi та iнтерпретивнi методи дослідження водночас. Друга група використовує iдеї з мiжнародного права, щоб визначити вплив правової поведiнки на мiжнароднi вiдносини. Третя група дослідникiв надає вирiшального значення наративним методам. Вченi четвертої групи використовують постмодернiстськi методи [7]. Розглянутi рiзновиди соцiалконструктивiстського пiдходу значно рiзняються мiж собою, проте, незважаючи на вiдсутнiсть цiлковитого консенсусу щодо ключових питань, усi вони є частиною комплексної теорiї.

Соцiалконструктивiзм широко критикують представники рiзних напрямiв. Деякi вченi вважають цю теорiю непослiдовною, через її промiжний статус мiж позитивiстами та постпозитивiстами. Часто соцiалконструктивiстiв звинувачують у недовершеностi, вiдсутностi цiлісних аргументiв та сформованої комплексної картини мiжнародних вiдносин. Самi ж соцiалконструктивiсти нерiдко сперечаються мiж собою. Зокрема, дослідники, що займаються

проблемами зовнішньополітичного аналізу, звинувачують інших у недооцінці самостійності акторів. Окремі вчені, які не згодні з домінуванням конвенціональної форми конструктивізму і, відповідно, з ймовірністю становлення компромісу з традиційними теоріями, взагалі відмовляються від приналежності до соціалконструктивістської спільноти.

Критики зазнає й соціалконструктивістська онтологія, насамперед, через редукацію матеріальних чинників у міжнародному середовищі. Існує думка, що саме матеріальні умови необхідні для соціальної взаємодії, поширення ідей та соціального конструювання. Інша підстава для критики – погляди про нетотожність структури та агентів, що обґрунтовується ймовірністю існування між ними третіх, опосередкованих структур, які колективізують агентів та спонукають їх до несвідомого відтворення певних практик, які впливають на загальне функціонування системи. Звідси випливає заперечення тези щодо першочерговості ідей у конструюванні соціальної поведінки, тобто ідеї можуть не конструювати, а, навпаки, впливати з установлених соціальних практик. До того ж, сконструйовані об'єкти можуть відрізнитися від уявних, отож виникає ще невирішена проблема необхідності визначення умов соціального конструювання.

Отже, соціалконструктивізм – порівняно молодий напрям, який лише частково пройшов стадію становлення, динамічно розвивається та встановлює нові рамки емпіричного дослідження ідейної та соціальної сфер світової політики. Попри свою дуалістичну природу, проміжне становище між раціоналістами та рефлексіоністами, внутрішню різноманітність, він значно вплинув на концептуальний розвиток науки про міжнародні відносини. Соціалконструктивістські дослідження сприяють глибшому розумінню міжнародних процесів, адже зосереджуються на ролі соціокультурних і нормативних чинників та пропонують нові інтерпретації політичних явищ. Його підходи широко застосовують представники інших шкіл, а соціальні, нормативні та історичні проблеми, завдяки їхньому теоретичному внеску, стали провідними у дослідженні світової політики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Алексеева Т.* Мыслить конструктивистски: открывая многоголосый мир [Электронный ресурс] / Т. Алексеева. – Режим доступа : <http://www.comparativepolitics.org/index.php/jour/article/view/55>.
2. *Коньшев В.* Теория международных отношений: канун новых «великих дебатов»? / В. Коньшев, А. Сергунин // Полис : Политические исследования. – 2013. – № 2. – С. 66–78.
3. *Романюк Р.* Ідентичності України у контексті європейського інтеграційного процесу / Р. Романюк, Н. Романюк // Вісник Львівського університету. – 2013. – С. 77–89. – (Серія: Міжнародні відносини; вип. 32).
4. *Сафронова О.* К вопросу о генеалогии конструктивизма в теории международных отношений [Электронный ресурс] / О. Сафронова. – Режим доступа : [http://www.unn.ru/pages/vestniki_journals/99990200_West_MO_2004_1\(2\)/10.pdf](http://www.unn.ru/pages/vestniki_journals/99990200_West_MO_2004_1(2)/10.pdf).
5. *Стародуб Т.* Особливості використання конструктивістської методологічної парадигми для дослідження міжнародного регіоналізму / Т. Стародуб // Політичний менеджмент. – № 4 (55). – 2012. – С. 9–22.

6. *Adler E.* Communitarian International Relations: The Epistemic Foundations of International Relations / E. Adler. – London, New York : Routledge. – 2005. – 340 p.
7. *Adler E.* Seizing the Middle Ground: Constructivism in World Politics [Electronic resource] / E. Adler. – Mode of access: <https://wiki.zirve.edu.tr/sandbox/groups/economic-sandadministrativesciences/wiki/30f1e/attachments/167a3/Seizing%the%Middle%GroundConstructivisin%World%Politics.pdf>.
8. *Barkin J.* Realist Constructivism / J. S. Barkin // International Studies Review. – 2003. – № 3. – P. 325–342.
9. *Behravesh M.* Constructivism: An Introduction [Electronic resource] / M. Behravesh. – Mode of access: <http://www.e-ir.info/2011/02/03/constructivism-an-introduction/>.
10. *Checkel J.* Constructivism and Foreign Policy / J. T. Checkel // Foreign Policy : Theories. Actors. Cases / J. Checkel. – Oxford : Oxford university press, 2008. – P. 442.
11. *Griffiths M.* International Relations: The Key Concepts / M. Griffiths, T. O'Callaghan, S. Roach. – London, New York: Routledge., 2002. – 416 p.
12. *Jackson R.* Introduction to International Relations Theories and Approaches / R. Jackson, G. Sorensen. – Oxford : Oxford university press, 2007. – 331 p.
13. *Price R.* Dangerous Liaisons? Constructivism and Critical International Theory / R. Price, C. Reus-Smit. // European Journal of International Relations. – 1998. – Vol. 4, № 3. – P. 259–294.
14. *Reus-Smit C.* Constructivism // Theories of International Relations / C. Reus-Smit. – Hampshire, New York: Palgrave Macmillan, 2005. – P. 188–213.
15. *Wendt A.* Social Theory of International Politics / A. Wendt. – Cambridge: Cambridge University Press. – 2003. – 429 p.

Стаття надійшла до редколегії 21.04.2015

Прийнята до друку 15.05.2015

FEATURES OF THE SOCIAL CONSTRUCTIVIST APPROACH TO THE STUDY OF INTERNATIONAL RELATIONS

Nataliya Romanyuk, Yuliya Senyuk

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska Str., Lviv, Ukraine, 79000, tel. (032) 239-46-56,
e-mail: natal_kos@yahoo.com, julie_vbg@mail.ru*

The paper deals with the essence and features of social constructivist approach. Using a comparative method, methods of abstraction, analysis and synthesis, the ontological and epistemological foundations of social constructivism as well as its forms and the role in political science are investigated. It is shown that the social constructivist approach is developing and is identified as being internally diverse. It is also characterized by a rationalist and reflexionist dualism nature being in opposition to classical and post-modern concepts. It was proved that the basic constructivist social dimension of intergovernmental cooperation research fundamentally influenced the development of the theory of international relations.

Key words: theory of international relations; social constructivism; rationalism; reflexionism; social construction; social identity; international system; agent.

**ОСОБЕННОСТИ СОЦИАЛКОНСТРУКТИВИСТСКОГО ПОДХОДА В ИССЛЕДОВАНИИ
МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ****Наталія Романюк, Юлія Сенюк**

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, г. Львов, Украина, 79000, тел. 032-239-46-56,
e-mail: natal_kos@yahoo.com, julie_ybg@mail.ru*

Раскрыты сущность и особенности социалконструктивистского подхода. С помощью сравнительного метода, а также методов абстрагирования, анализа и синтеза исследованы онтологические и гносеологические основы социалконструктивизма, его формы и место в политической науке. Определено, что социалконструктивистский подход находится в стадии становления, характеризуется внутренней разнородностью, дуалистической рационалистической и рефлексивной природой, одновременно противопоставляясь классическим и постмодернистским концепциям. Доказано, что конструктивистские фундаментальные исследования социального измерения межгосударственного взаимодействия основательно повлияли на развитие теории международных отношений.

Ключевые слова: теория международных отношений; социалконструктивизм; рационализм; рефлексивизм; социальное конструирование; социальная идентичность; международная система; агент.